

בחזון, באש ובחרב

יעקב שביט | פורסם לראשונה: 04.04.2001 | 23:00 | עודכן ב: 05.04.2001 | 22:51

ממרחק של עשרים שנה מצטיירת דמותו של יונתן רטוש ככוהן של כת סתרים שעסק בלחשים, בהשבעות ובקריאה לרוחות; כמי שביקש לייצר משולחן בית הקפה את סמלי הלאומיות העברית הטריטוריאלית. כת סתרים, מפני שככל שהדבר נוגע לציבור הישראלי, רטוש היה זר ומוזר, הדובר שפה ארכאיסטית ולא מובנת. אם בתחילת שנות החמישים נדמה היה לרגע שנתן ביטוי לזרם מעמקים חברתי ותרבותי, ואולי מנטלי, הרי תוך זמן קצר הסתבר שמעטים נענו לקריאה. הרעיון הוליד סערה קצרה, ואף הותיר אחריו אי-אלו משקעים, אבל לא הצמיח מה שרטוש קיווה ממנו. קשה שלא לרחוש הערכה גדולה לאדם המאמין בבשורתו, קנאי לאמונתו, בז לקטני האמונה, ומוכן לשלם את כל המחיר האישי הנדרש. רטוש רצה להחריב מן היסוד את הקיים, שבו ראה מציאות פגומה, אבל שלא כמו מבקרי המציאות בימינו, לא נהנה מהביטחון של משכורת חודשית, או מקרן שפע של מכון כזה או אחר. הוא היה, אולי, הדמות המובהקת של העומד מחוץ למחנה ומחוץ לממסד כלשהו. מצד אחר, ההערכה אל הנכונות הלא מתפשרת לשאת במחיר (רטוש, בוודאי, לא ראה בכך מחיר) אינה צריכה להשכיח את העובדה, שרטוש המנודה, ואפילו המקולל, לא היה חסיד נלהב של חופש הדעה ושל פלורליזם תרבותי, או של חברה חילונית-אזרחית חופשית. הוא היה דוגמטיקן, נביא של לאומיות טריטוריאלית, שאינה סובלת את מה שתיאר כיסודות הזרים לרוחה. הוא תיעב "בשר ודם של מהגרים" ואת "כל עדות בני ניכר / עדות לובשי מלבוש נוכרי", וכל מה שנחשב בעיניו כזר לרוח האותנטית של האומה העברית - העתיקה והחדשה; האומה כפי שהמציא ודימה אותה. אפשר, כמובן, לטעון שהאמין, כי הרוח העברית טמונה כגרעין בתוך ההוויה הישראלית, ולכן הכרח הוא, שתפרוץ סוף-סוף בכוחות עצמה ותחולל את המהפיכה העברית בארץ-ישראל וב"ארץ הקדם" (או "ארץ הפרת") כולה, מהרי הטאורוס ועד גבול מצרים. המהפיכה העברית, שהוא מבשרה, קיימת בצורתה העוברית, וסופה לבקוע. ההבקעה הזאת תבוא בכוח החרב ולכן, "ארור מונע חרבו מדם / ארור עושה מלאכתו רמייה". רק אחרי שהחרב תביא את הגאולה "ייתן שלום בארץ / חרב תשוב לנדנה". צריך איפוא להכרית כל זכר ל"במות" של האמונות, הדעות ואורח החיים, שהם כסות מלאכותית, פגומה, מנוונת, מזויפת וכפויה על הנפש העברית אצל יהודים וערבים כאחד. ממרחק הזמן, ולא רק ממנו, רטוש מצטייר כאחד הנביאים - רבים יגידו, נביא שקר - המתנבא על הגאולה. אבל רטוש - בכתובה האידיאולוגית שלו, שנחשבה בעיניו לא פחות משירתו, ואולי אף יותר - לא היה רק משורר בעל חזון, המדמיין עתיד נכסף. הוא היה גם נביא פוליטי הטוען שהוא קורא קריאה נכונה, ריאליסטית, את המציאות ההיסטורית ואת מגמותיה, ומסיק מהקריאה הזאת את המסקנות האקטואליות: לא לעצור את צה"ל אלא לכבוש את קהיר ועמאן ולבנות וכדומה. אפשר, כמובן, לעשות הפרדה מוחלטת בין המשורר רטוש ורטוש האידיאולוג "כנעני". מי שעניינו בהתפתחות שירתו והפואטיקה שלה יכול לעשות את הפרדה הזאת, ואפילו לדחוק את האידיאולוגיה לקרן-זווית. ייתכן בהחלט, כפי שנטען, שצביונה של מדינת ישראל בעיניו - צביון של "גטו מזוין" ו"מתייהד", שבוגדים ירשו אותה ויצרו מציאות ש"אפילו אבן אין לזעוק אליה" - הולידה בו פסימיות עמוקה, שגרמה לשקיעת

שירתו הנבואית והולידה שירה אירונית ומרירה. אבל רטוש בעל הרעיון נשאר מאמין קנאי, דבק באמיתו, וגם אופטימיסט ללא תקנה, המאמין בכוחה של הגחלת. כשפרצה מלחמת ששת הימים, ורטוש האמין, שהנה החרב אכן יצאה מנדנה, כפי שהתנבא תמיד, והיא שתביא לבריאתו של העולם העברי הישן-חדש הנכסף, הוא לא שב אמנם לשירה ההירואית והנבואית, אבל הוציא מחדש לאור את "שירי חרב", פירסם את המזמור "ההולכי בחושך" שראשית כתיבתו היתה בשנים 1939-1940 וסופה ב-1946, כינס מאמרים ישנים וחדשים: "מניצחון למפולת" (1976), "ראשית הימים: פתיחות עבריות" (1982), וחזר לפרסם מנשרים אידיאולוגיים ופוליטיים בעיתונות, שהיו חלק מרוח הזמן האסכטולוגית; רוח הזמן המאמינה בעוצמת הכוח לחולל בריאה לאומית חדשה. אירוני, על כן, שממרחק הזמן קיבלה בשורתו הלאומית צורה מרוככת, ושיש אפילו מי שרואים בו חלוץ של החזון הא-לאומי של "מדינה לכל אזרחיה", שבעיניו היה חזון עיוועים.

אין ספק, לשירתו של רטוש היו גם חיים אוטונומיים משל עצמה, ויש לה - ויהיו לה - חיים עצמאים, לא תלויים בהשקפת העולם של מחברה. אבל השירה לא היתה מנותקת אף פעם מהחזון שבער כאש בעצמותיו. הנה עוד אחד מהנביאים שהתהלכו בארץ וביקשו לקומם אותה בעזרת עבר מדומה וחזון אסכטולוגי.

יעקב שביט הוא פרופסור להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב. ספרו באנגלית, "האומה העברית החדשה - מחקר באוטופיה ובפנטסיה ישראלית", ראה אור בלונדון ב-1986.
